

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՏԱՐԵՑՈՅՑ Ս: Փ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆՆԵՐԻ ՆՈՅԻ, Նոր շրջան, Ը. տարի, 1932: Կազմեց Թ. Ազատեան: Կ. Պոլիս, սպ. Յ. Մ. Սէթեան, [1931], 8⁰, էջ 328 + 24: Գինն՝ տոլար 1.50:

Կ. Պոլսոյ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի հարկւրամեակին նուիրուած է այս հատորը, խմբագրութեամբ Թ. Ազատեանի:

Պէջճեան Ամիրայի, Հիւանդանոցի հիմնադրին նկարը կը զարդարէ Տարեցոյցիս ճակատը, դիտելու հարկը տարի յետոյ իր հիմնարկութեան կեանքն ու արդիւնքները, բարեգործիչներն ու բարեգործեալները: Ո՛րչափ հիւրեր պատսպարեց այս հիմնարկութիւնն իւր յարկին ներքեւ, քանի՛ եւ քանի՛ թշուառներու եւ ցաւազարներու մատակարարեց սփոփանք եւ մխիթարութիւն: Ազնիւ Սամարացւոյն օրինակը խթան եղած էր մեր նախնիներուն դար մը յառաջ, եւ դանուած էին յաջորդները բարենախանձ հանդիսանալու գթառատ հանդէպ նոյն յարկին. եւ այսպէս պահպանեց ահա իւր գոյութիւնը Հիւանդանոցս դար մը բովանդակ: Կը մնայ պարտք նոր սերունդին երեւցնել նոյն եղբայրասէր, ընկերախնամ առաքինութիւններն իրենց վրայ, պահպանելու եւ շարունակելու այն գործը, որուն սկիզբը դրին մեր նախնիք եւ աւանդ հասցուցին մեզի իրբեւ ժառանգութիւն: Աւելի քան երբեք այժմ կարիքն ունի Ազգը բարեգործուելու, եւ ինքնօգնութիւնն է որ պիտի հայթհայթէ կարեւոր դեղն եւ միջոցները: Փրկչական անունը, որով միլըրտած են առաջին հիմնադիրները Հիւանդանոցս, եւ որ այնքաններու ջանքեց հողեկան եւ մարմնական մխիթարութիւն, պէտք է արծարծէ նաեւ նոր սերնդեան սրտին մէջ քրիստոնէական զգածուններ, որով միայն պիտի ազնուանայ մարդկայինը եւ սրբանայ ազգայինը:

Սրտաբուղիս եւ օրհնութիւնարքեր խօսքերը, որոնք արտայայտուած են հարիւրամեակիս առթիւ Վեհաշնորհ Սահակ Բ. եւ Բարգէն Ա. Կաթողիկոսներէ, ինչպէս նաեւ Արհիմանարի Մեսրոպ, Թորգոմ պատրիարքներէ եւ Սորէն, Ստեփան, Գէորգ Սրբազաններէ (հմմտ. էջ 7—22, 194—200) բաւական են արդէն արթնցնելու ոգեւորութիւն եւ սէր զէպի Մեծ Հիմնարկութիւնս:

Մտքագիրը Թ. Ազատեան գիտցած է յորելինական հատորիս տալ նաեւ հետաքրքրական բովանդակութիւն խնամեալ դասաւո-

րութեամբ, ուր «ոգեկոչուած են» հին գրողները եւ հրաւիրուած նորերը: Բազմաթիւ անտիպ հատուածներ հին գրողներու հիւսուած են ի մի նորերու հետ եւ կազմած մարզարտեայ շարոցներ: Պիտի յիշեմ Ուսումնաթերթիս ընթերցողներու համար՝ Հ. Ասատուրի՝ Մ. Գարագաշեան (էջ 59—61), Սմբատ Դաւթեանի «Թրքահայ թատրոնը» անտիպ երկասիրութեան հատուածներս՝ «Ժողովրդային դրօսանքներ» եւ «Եւրոպական թատրոնը Թուրքիոյ մէջ» (էջ 78—89), Տատեան Գերդաստանի անցեալէն», հանուած հին յուշագրքէ մը (էջ 90—100). Մ. Եպ. Նշանեան՝ Նալեան Յակոբ Պատրիարքի նամակը (1750էն ուղղուած Երուսաղէմէն առ Գանձակեցի Կաւրայեա Վարդապետ ի Կ. Պոլիս, էջ 108—111). Կ. Բաւմաջեան՝ ԺԱ. դարու հայ բժիշկներ ըստ Ամիրտովլաթի¹ (էջ 112—115). Օր. Մ. Բաբայեան՝ Յուշիկներ Կոմիտաս Վարդապետի շուրջ (էջ 130—137). Ա. Չօպանեան՝ Արօրին ու Տատրակին առակը (էջ 138—141). Արմենակ Սագրեան՝ ԺԹ. դարու Սուլթաններու հայ մանրանկարիչները եւ Թուրք իշխանուհի մը մանրանկարը (էջ 144—148). Տօքթ. Ա. Մեգպուրեան, Նտի Գուլէ, Հիւանդանոց եւ Կանկառ (էջ 202—208). Արաւ Յ. Պետրոսեան՝ Հայ բեմը Եւրոպայի մէջ. ուրուագիծ 1923—1931ի (էջ 209—214). Այվադովքիի նկարահանողէսը Պոլսոյ մէջ (էջ 218—220):

Ընդարձակ Տարեցոյցը իւր այս բազմազան բովանդակութեամբ եւ նիւթերու յորինուածական համադրութեամբ, նաեւ ճոխա-

¹ Բաւմաջեան հոս քանի մ'անձնօրէին թոյլ տուած է իր գրչին, նկատմամբ Ահարոն բժշկի եւ իր որդոց: «Հ. Ղեւնդ Վ. Յովնանեան ... ՈՁԱ. (= 1231) թուականն իրաւամբ սրբագրած է (Հետազոտ. եր. 420, ծան.) ի ՆՁԱ. (= 1032). որով Ստեփանոս եւ ձօսին կ'ըլլան ԺԱ. դարէն» (էջ 114): Յովնանեան ժամանակագրական կարգ փնտելով Ամիրտովլաթի յիշած բժիշկներու ցուցակին մէջ, յատկապէս Գեղին բժիշկին ժամանակը ստուգելու համար, առաջարկած էր այսպիսի սրբագրութիւն: Բայց Բաւմաջեան կ'ընդունի թէ Ամիրտովլաթ «ժամանակագրական ու ճիշդագրական կարգ մը հաստատելու համար» որ եւ է մտադրութիւնն չէ ունեցած (էջ 115): Հետեւաբար ինքնին կը մերժէ Յովնանեանի առաջարկութիւնը, եւ այն շատ «խրաւամբ»: Ուստի եւ Ահարոն բժիշկի եւ իր որդիքը՝ վաղամեծիկն Միքայէլ եւ ձօսին եւ Ստեփանոս բժիշկները ծագեալ են ԺԳ. դարու առաջին կէսին, 1231էն յառաջ եւ ետքը: Ամիրտովլաթ ունեցած է աչքի տալ Ստեփանոս բժիշկի «մտղի» բժշկարանը, կից օրինակուած հնազանդ բժշկական դրութիւններուն հաւաքածոյքին հետ: ասիէ ծանօթ եղած են իրեն Ահարոն եւ ձօսին: Ստեփանոս բժիշկի եւ անոր հաւաքածոյքի մասին պիտի խօսիմ այլուր ընդարձակ:

ցած պէտքէս նկարներով, կը բանայ գրադէտներու առջեւ սեղան մը բազմախորտիկ եւ վայելչազարդ, որ պիտի գոհացնէ, ինչպէս կը յուսանք, ամէն ճաշակ:

Հ. Ն. Ա.

ESSAD-BEY, Der Kaukasus, seine Berge, Völker und Geschichte. Berlin, Deutsche Buchgemeinschaft, [1931], 8⁰, էջ 340. Գինն՝ RM. 4.90.

Գաղտնիքներու աշխարհ մըն է Կաւկաս. ո՞վ կրցած է բարձրանալ անոր մշտածին գագաթները, կամ խորանալ անոր անլոյս խորածորերը: Դարեր շրջան առած են հոն. ազգեր ծնած են, ազգեր կուլ եկած: Իրբեւ հօր պարիսպ մը կանգնած Եւրոպայի եւ Ասիայի միջեւ՝ տեսած է իւր ոտքերուն առջեւ փշրուած, ջախջախուած ազգ եւ ազինք: Ու իր խուլ ձորերը, բարձրաբերձ լեռները եղած են ապաստանարան ջախջախ ազգերու մնացորդներուն, որոնք դեռ այսօր կը պահպանեն իրենց նաեւ գոյութիւնը կեանքի եւ մահուան անդադար պայքարի մէջ:

Գիտութիւնը դեռ չէ թափանցած այս խորածորերը. անմատոյց են դեռ սարերն եւ սարաւանդները. ուր սակայն կ'ապրի կեանքը հինաւուրց անանդութիւններով, սովորութիւններով, բարքերով, բազմազան եւ բազմաբնու:

Նշոյլ մը լոյսի կ'արձակէ այդ գաղտնիքներու աշխարհը Էսադ-Բէյ (այն ինքն է Leo Noussimbaum), եւ կը պարզէ, կը նկարագրէ, ինչպէս շարժապատկերի մէջ՝ կենցաղը, սպրեւիտիւրը ժողովուրդներու, որոնց շատերուն անունն անգամ լսուած չէ լայն շրջաններու մէջ: Առաջնորդ մը կը ներկայանայ Էսադ-Բէյ, որուն իմաստութեան վստահարար կարող ենք յանձնուիլ անվտանգ բարձրանալու եւ խորասուզուելու Կաւկասեան լեռնաշխարհի սարերն ու սորերը:

Առաջին աշխարհը Մեծ Լեռան ստորտը Հայաստանն է, որ տարածուած հսկային ոտքերու առջեւ, դէպի սարաւանդ վերելքի մուտքը կը բանայ: Հին քաղաքակրթութեամբ աշխարհ մը կը գտնէ հոն, որ հակառակ բարձունքէն անդադար հոսող բիրտ լեռնահաններու ասպատակութիւններուն՝ սովորն, աշխատասէր ժողովրդեան անխոնջ ճիւղերով կը պահէ կը պահպանէ իւր մշակոյթը: Եւ եթէ չի յաջողիր այս ժողովրդեան միշտ

բուսցնել ծաղիկ ազգերու վարուն ճանապարհին վրայ, բայց ունի ժողովուրդն հանձարը, իր հայրենիքէն դուրս ալ ծաղկալից պտղաբեր զարգանալու: Այս տեղ կ'արձանագրէ Էսադ-Բէյ հայ տաղանդին ստեղծագործ ոյժը այն աշխարհներու մէջ ուր հողմաւար հասած է հայը եւ վայելած անդորութիւն եւ գտած ազատ ասպարէզ զարգացրելու իւր մտաւոր կարողութիւնները:

Սահմանակից աշխարհն է Աղուանքը, Սիւնեաց հետ, ուսկից կը բարձրանայ ճանապարհը դէպի ձորայ պահակը (Գերբենդ) եւ կը բացուի Դաղխաստանի վրայէն հիւսիսային Կաւկաս, ուր Կողակներու, Չէրքէզներու, Չէչէններու, Խեւսուրներու եւ այլ բազմազան ցեղերու հայրենիքն է. եւ այսպէս միւսանգամ վայրէջքով կը հասնի ստորտ, ուր վրաստանը կը տարածուի բուսաշատ եւ մշտականաչ, թրջելով իւր քղանցքները Սեւ ծովի ալի ջրերու մէջ:

Ամէն տեղ լեռներ, հովիտներ, խորածորեր, ամէն տեղ նոր ժողովուրդներ, նոր լեզուներ, անծանօթ կենցաղով, անյայտ ծագումով: Մեր առաջնորդին ճարտարութիւնն է, որ հմայիչ եւ խօսուն արտայայտութեամբ ընծայելով կարկառուն կարեւորը, նկարագրականը, հետաքրքրաշարժը՝ անզգալի կը դարձնէ ճանապարհին դերբուկութիւնը, վերելքին եւ վայրէջքին անհարթութիւնները եւ բաղուակաձեւ կաճաններէ կը հանէ միւսանգամ լայն եւ լուսաւոր ճանապարհը:

Ոչ իրբեւ մասնագէտ եւ ոչ ալ Կաւկասեան լեռներու եւ ժողովրդներու ամբողջական նկարագրութիւնը ներկայացնելու նպատակով խօսք առած է Էսադ-Բէյ, այլ ժողովրդական լայն խաւերուն քողովներ ընել փորձած է Կաւկասը, գրգիռ տալու հետաքրքրուողներու՝ մխելու աւելի խորքը, աւելի լուրջ եւ մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ լուսաւորելու անլոյս փորերու, ձորերու, սորերու ծոցերը: Եւ մենք պարտական ենք շնորհակալութիւն միայն յայտնել այն բազմադիմի ծանօթութիւններուն համար, գորոնք ի մի հաւաքած եւ մատչելի դարձուցած է նա այնքան դիւրընկալ պատմութեամբ:

Դժուարին է հաւատալ, եթէ ամէն նկարագրութիւն անձնական զննութեան արդիւնքն է: Գլխաւորաբար ուսական աղբիւրներու պարտական է հեղինակը իւր պատմա-

կան տեղեկութիւնները. այս զգալի է ամէն քայլափոխին. ուստիկան արդիւրը կը մատնեն օրինակի համար էջ 9 Gaikid (Հայկազնեան), էջ 105 Baharat (Բագարատ), Tahadir (Թագադիր) եւ: Նոյն ծագումէ ըլլալու է նաեւ 18—19, Avgar (Արգար): Բայց անծանօթ է թէ ի՞նչ արդիւրէ քաղած է այն կարծիքը, թէ «Հայոց Եկեղեցւոյ հին վարդապետութեան համաձայն Քրիստոս նախնարար պարզ անմեղ մարդ մըն էր, որ ապա մկրտութեամբ որդի Աստուծոյ եղաւ» (էջ 21): Հայոց Եկեղեցին նման վարդապետութեան մը երբեք քարոզիչը չէ եղած:

Կը յանձնենք հայ ընթերցողներու ուշադրութեան մասնաւորապէս «Արարատ աշխարհը», «Աշխարհի Հնադոյն Եկեղեցին», «Այժմեան Հայաստան», «Ղարաբաղ», «Ղարաբաղի աշուղները», «Ղարաբաղցի հայ մը» (Յովակիմ Մուրատ, J. Murat) հատուածները (էջ 5—64):

Յ. Ն. Ա.

CHARLES F. JEAN — La Religion sumérienne, d'après les documents sumériens antérieurs à la dynastie d'Isin (—2186); avec 32 planches. Paris, Paul Geuthner, 1931, 8°, p. 255. Prix: 100 Frs.

Սովորաբար ասորաբարելական կրօնի մասնագէտները խիստ զանազանութիւն մը չեն ընէր Սումերացիներու եւ Ակկադեաններու կրօնական գաղափարներուն մէջ: Բայ աստի կ'ընդունին թէ այդ գաղափարներուն զարգացումը չէ կարելի ի վեր հանել:

Արդ հեղինակին իր այս գործով նպատակ ունի սումերական կրօնքը միա՛յն սումերական աղբիւրներով ուսումնասիրել եւ ցոյց տալ որ յիշուած զանազանութիւնը պէ՛տք է ընել:

Մասնագէտներու հեղինակութեան կը ձգենք այն, թէ ո՛րքան յաջողած է հեղինակին իր նպատակին իրագործելու մէջ: Կ'ուզենք միայն քանի մը կէտ մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ ընել, որոնցմով գիրքը հայագէտներու համար անհրաժեշտութիւն մը կը դառնայ:

Գրութիւնն այնպիսի ժամանակամիջոց մը ունի իրեն իբր նիւթ, որ սերտ առնչութեան մէջ է Հայաստանի նախահայկական աղբիւր եւ անոնց մշակոյթին հետ: Հեղինակը խզմտօրէն ուսումնասիրած է իր նիւթին հայոց աղբիւրները եւ գեղեցիկ յորինումով իրեն նուաճութեամբ մը դասաւորած է զանոնք: Այնպէս որ երբ հայագէտ մը նախահայկական աղբիւրներու կը դիմէ, որ մեծութեամբը աչքի կը դարնէ. հոն կ'մտնուի Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ. հոն կ'մտնուի Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ:

Թին հայոց աղբիւրները եւ գեղեցիկ յորինումով իրեն նուաճութեամբ մը դասաւորած է զանոնք: Այնպէս որ երբ հայագէտ մը նախահայկական աղբիւրներու կը դիմէ, որ մեծութեամբը աչքի կը դարնէ. հոն կ'մտնուի Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ:

Գիրքը յատկապէս մեծ կարեւորութիւն ունի Հայաստանի մէջ պեղումներ կատարող զիտնականներու համար: Ն. Լալայեանի պեղած գերեզմաններն ու իրենց յարակից պարագաները (Ազգ. Հանդէս, ԺԳ, 129) շատ մեծ նմանութիւններ ցոյց կու տան սումերական շիրիմներու եւ գերեզմանական առարկաներու հետ: Անոնք օրինակի համար Ուրի մէջ նորերս պեղուած նախասումերական արքունի շիրիմը, որ իր մեծութեամբը աչքի կը դարնէ. հոն կ'մտնուի Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ: Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ: Մեծութեամբը աչքի կը դարնէ:

Հոն 59 հատի չափ մարդու կմախք կար, 6 եղի կմախք, որոնք երկու կառքերու լծուած էին: Նկարագրական է որ զանկերէն ոմանք (անշուշտ գլխատուած յետոյ) պատերուն եղբրքը շարուած են: — Ն. Լալայեանի Նոր Բայագէտի մէջ պեղած մէկ գերեզմանը — որ անշուշտ արքունական եղած ըլլալու է — շատ նման է նկարագրուած այս սումերական շիրիմին. անոր մէջէն ելած են 32 հատ մարդկային կմախք, 2 հատ ձիու, 2 շան, 1 կատուի, 1 այծի, քանի մը հատ ալ ոչխարի: Մարդկային կմախքները թուով, այսինքն 32 հատ կաւէ ամաններ կային: Լայն եւ խոշոր ամանի մը մէջ 2 դանդեր դրուած էին, երեսները դէպ ի վեր, որոնց մարմիններն ամանին ներքեւ կը կենային: Արեւմտեքէն արեւելք տարածուած էր այդ մարդու կմախք մը, որուն կից պառկած էին ձիու մը մնացորդները: Քիչ մը անդին վրայէ վրայ գրեցուած էին մարդկային 5 կմախքներ, որոնց գլուխները մէկ շարքով արեւմտեան պատին տակ շարուած էին: — Ինչպէս յայտնի կը տեսնուի զանգերու այս յատկանշանական գետեզումը սումերական եւ նախահայկական շիրիմներու մէջ անուրանալի աղբիւր մը ցոյց կու տայ:

Հաւատքի մէջ ալ կրնանք աչքի դարնող կապեր գտնել: Սումերական Նինի առուածութիւն (էջ 225) թերեւս նմանութիւն

Հաւատքի մէջ ալ կրնանք աչքի դարնող կապեր գտնել: Սումերական Նինի առուածութիւն (էջ 225) թերեւս նմանութիւն

ունենայ փոքրասիական Նանա աստուածուհւոյն եւ հայկական Նանէ դիցուհւոյն հետ: Այդ Նինիի դիցուհւոյն «սիրական որդին» է (էջ 95) Շարա աստուածը, որ կ'երեւայ թէ դաշտերու, բուսականութեան եւ արջառի աստուածութիւն էր (էջ 107, 192): Սորենացւոյ Շարան թէպէտ եւ սովորական մարդ մըն է եւ Հայկի ծնունդ, կրնայ ըլլալ, որ նախապէս արդաւանդութեան աստուածութիւն մը կը համարուէր, բայց յետոյ քրիստոնէական աղբիւրութեամբ ու եւեմբական դրութեամբ հայերու մէկ նախնին համարուած է: Շարայ «յուրվաճին եւ շատակեր» է. ան երկիր մը ունի, որ «արդաւանդ եւ բերի է, յորում գնան ջուրք ոչ սակաւ... վասն որոյ արդարանալ թուի առասպել(ի)ն, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. Թէ քո Շարայի որդին է, ասեն, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»:

Սումերացիները չար ոգիներու կը վերագրէին հիւանդութիւնները (էջ 120), հաւատք մը որ ընդարձակ տարածութիւն դտած է ազգերու մէջ եւ մեր հեթանոս նախահայրերուն ալ ծանօթ էր (հմտ. աստ, էջ 649):

Յուզարկաւորութենէն անբաժան էին յարկան կիներ եւ այրեր (էջ 144). այս վաղընջական սովորութիւնը, որ սումերացիներու քով 2186էն յետոյ արդէն գոյութիւն ունէր, գեո մինչեւ այսօր հայ եւ օտար ռամկին կողմէն հաւատարմօրէն կը դործադրուի:

Հեղինակին այս գրութիւնը ջերմապէս կը յանձարարենք յատկապէս անոնց, որոնք Հայաստանի մէջ պեղումներով կը զբաղին:

Յ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆՆԵՆ

ՍԱՐԳԻՍ Գ. ՓԱՁԱՃԵԱՆ, Ռոտտթոյի Հայերը. 1606—1922: Սոփիա, սոյ. Չանդ, 1929, 8°, էջ 128: Գին՝ 50 սէնթ:

Ժէ. դարու սկիզբը ձէլայիններու անհնարին հարստահարութիւններէն նեղուած՝ օսմանեան մայրաքաղաքն ապաստանած էին րազմաթիւ Հայեր արեւելեան նահանգներէն: Կամախցիները Ռոտտթոյի մէջ հաստատած իրենց բնակութիւնը՝ պահպան իրենց գոյութիւնը մինչեւ 1915, թէեւ այրած անդադար ընդհարման մէջ տեղւոյն յոյն եւ թուրք բնակչութեան հետ: 1914ին հայ գաղթականութիւնը կը հաշուէր իր մէջ 10·270 անդամ: Դոյցն մնացորդ մը միայն, իբր 185 հոգի, գտնուած է հոն 1921ին:

Գաղթականութեան համառօտ պատմութիւնը կը գծուի հոս, սկսեալ 1606էն: Ա. շրջանի համար Գր. Գարանաղցւոյ՝ գաղթականութեան հիմնադրի ժամանակագրութիւնն է աղբիւրը: Յաջորդ շրջաններու համար կը պակսի առաջնորդ: Բայց եւ այնպէս յաջողած է հեղինակին հասցնել պատմական թելը մինչեւ Ի. դար: Նորագոյն շրջանի համար ձերերու աւանդութիւնն եւ իր անձնական հետազոտութիւնները մատակարարած են նիւթ:

էջ 44—52 թեմական առաջնորդներու ցանկին մէջ չեմ գտնէր Յովհ. Առաքելեանի (1736) եւ Սարգիս Սառափեանի (1755): Թերեւս ինչ ինչ կէտեր գտնէին առաւել լուսարանութիւն, եթէ հեղինակը ունենար զիւրութիւն օգտուելու մեծ մատենադարանէ մը:

Հակառակ ամէն թերութիւններու կը թողու գմեղ երախտապարտ իր ուսումնասիրութեանց արդիւնքը, որ հարուստ է վիճակագրական, ազգագրական եւ պատմական շահեկան տեղեկութիւններով:

Յ. Ն. Ա.

Resumé der wichtigsten Abhandlungen.

Elisäus Vardapet und seine Geschichte des Armenischen Krieges. Eine literarisch-historische Untersuchung. Von P. N. Akinian. (6. Fortsetzung.) Sp. 677—691.

§ 26. Einige Winke über die türkisch-römischen Beziehungen bei Elisäus. — Obwohl zwischen den Türken und Romäern ein Bündnis geschlossen wurde, brachten doch die Türken

in den nachfolgenden Kriegsjahren keine nennenswerte Hilfe. Wahrscheinlich hatte Chosroes irgendwie die Türken gewonnen.

Das römisch-türkische Bündnis aber war ohne Zweifel eine diplomatische Errungenschaft, auf welche die Anführer des armenischen Aufstandes vom Jahre 572 gerechnet haben müßten. Es wäre daher sonderbar, ja sogar unbegreiflich, wenn E. diese Tatsache